

Ders 6. Çeviri Stratejileri, Yöntemleri ve Teknikleri) (Дәріс 6. Аударма стратегиялары мен әдіс-тәсілдері)

Ders planı (Дәрістің жоспары):

- 1) Çeviri stratejileri (Аударма стратегиялары)
- 2) Çeviri yöntemleri ve teknikleri (Аударма әдіс-тәсілдері)

Çeviri stratejileri

Çeviri toplumlar arasında iletişimi sağlayan, kültürel değerleri farklı toplumlarla buluşturan, medeniyetler arasında bir köprü vazifesi gören bireyin müdahil olduğu en kadim ve dünyanın en eski icraat ve etkinliklerden birisidir1 . Çeviri toplumsal unsurları birbirine yakınlaştırır her çağda karşımıza çıkan bu edim toplumların kendi sınırlarının ötesine çıkmasına olanak veren ve karşılıklı yapılan bir bildirim aracıdır. Çeviri edimi sırasında mesaj kaynak metinden hedef metine iletilirken birden fazla unsurun etkisi dikkate alınmalıdır, zira çeviri eylemi diller ve kültürler arası bir eylemdir. Dolayısıyla mesajın karşı kültüre iletilmesi sırasında çevirmenin dikkat etmesi gereken bir takım usul, strateji ve yöntemlerin ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur.

Çeviri eylemi yazılı ve sözlü olarak gerçekleştirilse de bu çalışma da yazılı çeviri usul, strateji ve yöntemleri üzerinde durulacaktır. Yazılı çeviri alanında, çeviri edimi gerçekleştirilmesi için kaynak metnin türü, ait olduğu kültür ve hedef metinde mesajın eşdeğerlik taşıması bakımından önemli bir yere sahiptir (Aktaş, 1996).

Çeviri eyleminde çevirmenin en büyük kaygısı kaynak ve hedef dil arasında eşdeğerliği yakalamak olmalıdır. Zira mesaj karşı kültüre aktarılırken çeviri sırasında eşdeğerlik kazandırılmazsa karşı kültürde aynı etkiyi yaratmayı başaramaz. Bu bağlamda eşdeğerlik kaygısıyla ilgili önemli bir not düşmekte fayda vardır, şayet çevirmen hedef metin odaklı, betimleyici, işlevsel ve çok boyutlu bir bakış açısına sahipse çeviri metinde eşdeğerliğin ön plana çıkması beklenir. Çünkü çeviribilim alanında çalışmalar yapan bilim insanları arasında eşdeğerlik hakkında birtakım farklı görüşler de bulunmaktadır.

Eşdeğerlikle ilgili farklı görüşlerin olması edebiyat ve kültür odaklı kuramsal tartışmalardan meydana gelmektedir. Bir yapıtın çevirisi o yapıtın kaynak dildeki anlamını ve dile getiriliş özelliklerini erek dilde aynı nitelikleri koruyarak aynı etkiyi yaratarak gerçekleştirildiği takdirde o yapıt kazandırıldığı kültürün edebiyatında eşdeğerlik kazanmış olur (Yıldız, 2006, s. 375).

Çeviri bilim alanında çalışmalar yapan Fransız dilbilimciler Jean Paul Vinay ve Darbelnet'in kendilerine özgü geliştirdikleri çeviri stratejileri modelinde çeviri yapmadan önce çevirmenin izlemesi gereken bir takım adımlar olduğunu ifade ederler. Çevirmenin izlemesi gereken bu adımlar arasında çeviri biriminin tespit edilmesi ve bu birimin kaynak metindeki tanımlayıcı ve etkileyici aynı zamanda entelektüel içeriğine göre incelenmesi, mesajın anlamını oluşturan durumun yeniden yapılandırılması ve üslup etkilerinin düşünüp tartılarak değerlendirilmesi bulunmaktadır (Odacıoğlu, 2011, s. 67).

Vinay ve Darbelnet tarafından yapılan bu tespitler çeviride uygulanacak yöntem ve stratejiler için evrensel bir çerçeve çizmiştir. Bu çerçevede Vinay ve Darbelnet'e göre yedi çeviri yöntemi vardır. Bunlar; ödünçleme (borrowing), alıntılama (öyküntü) (calque), yalın yani kelimesi kelimesine (literal), aktarma yani yer değiştirme (transposition), değiştirme (modulation), eşdeğerlik (equivalence), uyarlama (adaptation) olarak sıralanabilir.

Ödünçleme çeviri stratejisi

Vinay ve Darbelnet'e göre yabancı bir sözcüğün erek dile değiştirilmeden aktarılmasıdır (Cowboy: Cowboy gibi), Öyküntü ise erek dilde mevcut olmayan ancak bununla beraber erek dilin sözcüklerden yararlanarak o kültüre sokulan olgular için kullanılır (Science Fiction: Bilim Kurgu), kelimesi kelimesine çeviri ise cümleleyi sözcüksel ve ifadesel olarak erek dile benzer şekilde aktarmaktır. Yer değiştirme ise sözcük sınıflarının değiştirilmesi esasına dayanır (Döndükten sonra: dönüşünden sonra), değiştirme ise bakış açısının değiştirilmesidir (Hava kötü olumsuz cümlesine yerine hava güzel değil), eşdeğerlik ise atasözleri ve deyimlerin farklı kültürlerdeki eşdeğerliği üzerine kuruludur. Uyarlama ise o kültürde anlaşılması bazı sıkıntılara yol açabilecek sözcüklerin yerli olanla değiştirilmesidir (Hot dog: köfte ekmek) (bkz. Vinay ve Darbelnet, 1958; 1995 ve Odacıoğlu, 2011).

Çevirmen kaynak dilden hedef dile çeviri yaparken belirli stratejileri izlemelidir. Yukarıdaki yöntemler çerçevesinde çeviri stratejilerinin belli başlı bir karakteristiği vardır. David Bergen'in Andrew Chesterman'dan (1997) aktardığına göre çeviri stratejilerinde uyulması gereken başlıca hususlar arasında; çevirinin bir süreç olarak kabul edilmesi, metin işleme, hedef odaklı olma, problem odaklı olma, bilinçli çeviri yaklaşımına sahip olma, konular arası sadakat bulunmaktadır. Çeviri birden çok katmanı olan çok yönlü bir süreçtir.

Ateşman'a göre çeviri iki dil arasında gerçekleşen bir eylem olup kültürel bir aktarımdır. Çeviri sürecinin en önemli ilkesi erek metine kazandırılan işlemdir. Zira bir metin diğer metin ile ilişkisi doğrultusunda anlam kazanır (Ateşman, 2001, s. 31). 1.

Wolfgang Lörcher'in de belirttiği üzere çeviri stratejileri kavramı çeviri teorilerinde nadiren ortaya çıkar ve kesin olarak tanımlanmamıştır. Strateji teriminin psikoloji, sosyoloji, dilbilim ve uygulamalı dilbilim ve çeviri teorisinde farklı anlamları bulunmaktadır.

Chesterman (1997), Hejwowski (2004) ve Kearns (2009) gibi bazı yazarlar strateji teriminin yalnızca farklı kavramları tanımladığını belirtmekle kalmayıp çeşitli terimlerin de aynı anlamı ifade etmek için kullanıldığını söylerler (Plonska, 2014, s. 67). Bu görüşten yola çıkarak çeviri alanında "strateji" kavramı, çoğunlukla çeviri sırasında çevirmenin izlediği usul/biçem, uyguladığı teknik, yöntem, taktik ve yaklaşımları kapsayan bir süreç olarak tanımlanabilir.

Çeviri araştırmacıları stratejiyi çeşitli yollarla tanımlar. Çeviri stratejisinin terminoloji bakımından anlam karmaşası, M.Ö. 46 yıllarında Cicero'nun anlam odaklı (sense for sense translation) çeviriye ilişkin yaptığı savunmasına dek uzanır. Bu mesele çeviri çalışmalarında teorik olarak derinlemesine ele alınan bir konudur (Sun, 2012).

Çeviri stratejilerinin sınıflandırılması, çevirmen ve metin arasındaki ilişkiyi betimlemek için faydalı bir meseledir. Böylece kaynak metinden hedef metne çeviri aktarılırken izlenecek yöntemler açığa çıkacaktır.

Çeviri eylemi doğası gereği ister istemez bazı tutukluk ve hatalara gebe dir. Bu tutukluk ve hatalar sözdizimsel ve anlamsal üretim sorunlarından ötürü ortaya çıkabilir. Çeviri sırasında meydana gelebilecek benzeri durumlar çevirmenin karar verme sürecinden kaynaklanmaktadır. Çeviri eyleminde çevirmen tarafından gerçekleştirilen karar verme, bilinçli seçim gibi süreçler çeviri metin üretimindeki stratejiler arasında bulunmaktadır (Alvstad, Hild, & Tiselius, 2011, s. 112).

Çevirmen uygun çeviri stratejilerine başvurarak sözdizimsel ve anlamsal üretim sorunlarının üstesinden gelebilir. Bunun için çevirmenin cümle yapılarını, sözdizimsel ve anlamsal çerçeveyi kavramak için kaynak metinde ön inceleme yapmasında fayda vardır. Böylece çevirmen uygun çeviri stratejisiyle hedef metinde tutukluk ve hatalardan en iyi düzeyde kaçınmayı başarabilir.

Çeviri stratejisi, çeviri sorununun üstesinden gelmek için başvurulan usulleri kapsamaktadır. Her bir çeviri vakasının farklı bir çeviri stratejisine ihtiyacı olabileceği gibi her çevirmenin kendi çeviri stratejisi olabilir. Belirli bir plan, yaklaşım ve yöntem doğrultusunda çevirmenlerin başvurduğu stratejiler sayesinde hedef metin üretilir (Kvedyte, 2005, s. 25).

Çeviri usulleri bakımından çevirmenin gözetmesi gereken bir takım sorumlulukları bulunmaktadır. Nida (1964) bunları teknik ve organizasyonel bazı gereksinimler olarak tanımlar. Nida'ya göre teknik usuller üç aşamadan oluşur. Bunlar; ilgili dil, kaynak ve alıcının analizi, kaynak metin üzerinde ayrıntılı çalışma ve uygun karşılıkların tespit edilmesidir. Nida organizasyonel boyuttaki gereksinimleri de ayrıca ele almıştır.

Çeviri stratejilerinde organizasyonel gereksinimleri sıralarken Nida çeviri sürecinden ziyade çeviriyi yapan kişi/kişilere odaklanmıştır. Organizasyonel çeviri; bir kişi tarafından yapılan çeviri (bireysel çeviri), komisyon tarafından yapılan çeviri (çeviri, düzenleme veya yenileme komisyonları) olarak sıralanabilir. Çeviri işlemine organizasyonel boyutta yapılan vurgunun amacı okuyucular üzerinde metnin iletişimsel etkililiğinin kontrol edilebilmesi ve metnin okunaklı, okuyucu tarafından anlaşılır olmasını sağlamaktır (Nida, 1964, s. 241-247).

Yukarıda anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere çeviri stratejileri sayesinde çeviri işine bir süreç olarak bakılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu sürecin amacı yalnızca çeviride karşılıkların bulunması değil en iyi versiyonların düşünülmesi ve gözden geçirilmesiyle en ideal çeviriye ulaşmaktır. Buradan stratejinin çeviriyi yaparken girilen bir süreç olduğu anlaşılmaktadır. Çeviri stratejilerinden bahsederken çeviriye bir eylem olarak bakmakta ve bu eylemi geniş teorik bir bağlamda değerlendirmekte fayda vardır (Chesterman, 1997, s. 88).

Yalnızca Königs (1987) ve Wills (1983) gibi bazı çeviri araştırmacıları çeviri yöntem ve çeviri kuralları gibi benzer kavramları çeviri stratejilerinden ayrı tanımlamıştır. Königs ve Wills'e göre, çeviri stratejileri kaynak metin hedef metne dönüştürülürken izlenen çeviri usullerini simgeler. Çevirmen tarafından izlenen bu yöntemler test edilir ve başarıya ulaşmak için sistematik olarak uygulanır.

Hönig ve Kussmaul (1982) çeviri stratejilerine dair farklı bir bakış açısına sahiptir. Hönig ve Kussmaul'a göre bir çeviri stratejisi çevirmenin bir çeviri sorunu ile karşılaşması halinde uygulayacağı problem çözücü araç olarak ortaya çıkmaktadır. Bunlara göre çeviri stratejisi dönüşüm ve kaynak metin üretim süreci öncesinde devreye girmektedir (Kvedyte, 2005, s. 26).

Yine de çeviri stratejilerini diğer çeviri kavramlarıyla karıştırmamak gerekir. Chesterman çeviri stratejilerini sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmaya göre çeviri stratejileri bir süreçtir, metin manipülasyon işlemidir, hedef odaklıdır, sorun merkezlidir, bilinçli bir uygulamadır ve öznel-arası etkileşime sahiptir (Owji, 2013).

Chesterman'ın görüşleri doğrultusunda çeviri stratejilerinin temel hatları aşağıda ele alınmıştır.

Metin manipülasyonu

Daha önce de ifade edildiği üzere strateji bir süreçtir. Ancak çeviri söz konusu olduğunda, strateji süreci beyinle ilgili bir durum olmaktan çıkıp tamamen davranışsal bir çerçevede değerlendirilmektedir. Elbette bu stratejinin bahsedildiği bir yerde psikolojik gerçeklikten bahsetmemek olmaz. Ancak çeviri stratejilerinde psikolojik gerçeklik durumunun ötesinde çeviri işleminde çevirmenin davranışının yansıdığı ve ilk bakışta tespit edilebilen bir dönüşüm olduğu ortadadır. Bir çevirmenin hedef metin oluşturma sırasında dilbilimsel davranışlar ve özellikle de metin dili kullanımında (sözcük seçimi vb. gibi) seçmeli bir takım işlemleri gerçekleştirmesi oldukça sık karşılaşılan bir durumdur. Bu anlamda çevirmen tarafından bilinçli olarak kullanılan tercihler çeviri stratejisinde metin manipülasyonu olarak ifade edilebilir (Chesterman, 1997, s. 89).

Kaynak metinle kıyaslandığında tercihlere dayalı üretilen hedef metnin doğrudan çeviri üretimi sırasında çevirmenin etkilerine maruz kaldığı görülebilir. Metin manipülasyonu, çeviri sürecinde çevirmenin bilinçli olarak başvurduğu bir strateji olabileceği gibi, bazı durumlarda çevirmenin etkilendiği ve içinde bulunduğu durumların farkında olmaksızın kendiliğinden hedef metinde görülen bir işlem olarak karşılaşılabilmektedir. Metin manipülasyonu çevirmenin belirli bir otoritenin ideolojik baskılarına maruz kalmasıyla da ortaya çıkabilir.

Hedef odaklılık

Chesterman'ın Steiner'den (1988) aktardığına göre insan faaliyetleri teolojik bir doğaya sahiptir. Yani insan eylemlerinde belirli bir hedefe ulaşma gayreti bulunmaktadır. Buna göre insan faaliyetlerinin bir hedefi olduğu gibi, her bir eylemin de küçük düzeyde amaçları olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bu çalışma kapsamında çeviri konusu ele alındığından burada vurgulanmak istenen mesele, çeviri normlarında bir takım amaçlarla ilgilenilmesi ve bu amaçlara bağlı kalınmasıdır.

Çeviri ediminde çevirmenin rolünden yola çıkarak hedef odaklı olmanın çeviri stratejilerinde önemli bir ölçüt olduğu belirtmek gerekir. Çeviri odaklılık başlı başına çeviri stratejilerinde tek yetkin ölçüt olmamakla birlikte, her insan faaliyetinin en temel özelliğinin hedef odaklılık olduğu düşünülürse çeviri stratejilerinde hedef odaklı olmanın önemi bir kez daha ön plana çıkmaktadır (Chesterman, 1997, s. 89).

Sorun Merkezlik

Şimdiye kadar yukarıda geçen ifadeler doğrultusunda çeviri; çevirmenin amacı doğrultusunda kaynak dildeki bir metni hedef dile dönüştürme süreci olarak tanımlanabilir. İçerisinde hedef/amaç barındıran bir sürecin belli bir stratejinin parçası olduğu yadsınmaz bir gerçektir. O zaman amacı olan bir stratejinin ortaya çıkış sebebinin sorun olduğunu söylemekte yanlış olmayacaktır. Zira her alanda stratejilerin bir sorunu çözme hedefiyle oluşturulduğu genel olarak kabul edilmektedir.

Çevirinin sorun olarak başladığı ve çevirmen tarafından belirli ve planlı bir yaklaşımla diğer bir deyişle strateji ile çözüme kavuşturulduğu söylenebilir. Çeviri süreci sorun merkezlidir. Çeviri edimi sırasında çevirmen sorunlarla karşılaşır ve sorun merkezli analizler üreterek çevirideki sorunların üstesinden gelmeyi başarır (Chesterman, 1997, s. 89).

Chesterman'ın Jääskeläinen'dan (1993) aktardığına göre; çeviri stratejileri çevirmenin hedefe ulaşmak için kullandığı belirli durumun en etkili yöntemle çevrilmesini içeren kural veya ilkeler dizisidir, yine de bu kural ve ilkeler belli koşullara göre (çevirmenin kararı, metin, çeviri şartları vb. gibi) esnetilebilir. Jääskeläinen ve Séguinet (1989)' göre stratejileri iki aşamaya ayırmakta fayda vardır. Bunlardan ilki daha genel düzey olan "küresel strateji"dir. Küresel strateji çeviri sorununda "bu metni veya bu metin türünü nasıl çevirmeli" sorusuna cevap aramaktadır. Çevirmenin, küresel strateji olarak adlandırılan düzeyde karşılaştığı sorunlarda daha çok çevirmenin kaynak ve hedef metin arasındaki ilişki, çeviri serbestliği, metinler-arası benzerliklerde başvuracağı öncelikler hakkında birincil kararları önemli rol oynar. İkinci aşama strateji olarak nitelenebilecek daha özeldeki düzey ise "yerel strateji" olarak tanımlanır. Yerel düzey strateji çeviri sorununda "bu yapı/fikir/kısım nasıl çevrilmeli" sorusuna yoğunlaşır. (Chesterman, 1997, s. 89)

Bu noktada çevirmenin karşılaştığı sorunu aşarken hedef metnin kitlesi, amacı doğrultusunda gerektiğinde hedef dilin yerel ve kültürel değerlerinden faydalanmalıdır.

Bilinçlilik

Çevir ediminde çevirmenin bilinçli tercihleri süreç sonunda ortaya çıkan hedef metnin özelliklerinde önemli bir role sahiptir. Çevirmenler yukarıda belirtilen küresel ve yerel strateji düzeylerinde bilinçli tercihlerini eylemlerine yansıtırlar. Lörşcher (1991) çeviri stratejilerini tanımlarken "bir metin kesitinin bir dilden başka dile çevrildiği sırada çevirmenin karşılaştığı sorunları çözmek için başvurduğu potansiyel bilinçli prosedürler çeviri stratejisini oluşturur" der (Chesterman, 1997, s. 90).

Çeviri sürecindeki eylemler bilinçli olarak tanımlanır, zira çevirinin aktörü eylemi sırasında analizi doğrultusunda yorum yapar. Dolayısıyla çeviri işinin aktörünün çeviriye bilinçli seçimleriyle katkıda bulunması kaçınılmaz hale gelmektedir.

Öznel-arası Etkileşim

Davidson (2001) dil iletişiminde kişiler-arası etkileşimi ifade etmek üzere üçgen bir model oluşturmuştur.

Çeviri alanında özneler-arası etkileşim Davidson'un üçgen modelinden yola çıkılarak değerlendirilecektir.

Davidson'a göre özneler-arası etkileşim faaliyeti meydana gelmedikçe, çeviri etkinliği asla gerçekleşemez (Zhao & Zhu, 2013, s. 35).

Çeviride özneler-arası etkileşim çevirinin doğası gereği özünde bulunan çoğul özne niteliğine atıfta bulunur. Diyalog, gerçekleşmesini iki tarafın varlığına borçludur. Diyalog dilbilimsel bir formda görülmeyebilir, hatta diyalogun ana hatları da dilin kendisinde temsil edilmeyebilir, ancak diyalog birden fazla özneler arasında gerçekleştirilmelidir. Çeviri birden fazla unsurun bir arada olduğu bir eylemdir. Bu unsurlar arasında yazar, kaynak metin, çevirmen, hedef metin, hedef okuyucu en önemlilerindedir.

Çeviri alanında özneler-arası etkileşimin yukarıda sayılan unsurlar sayesinde gerçekleştiği söylenebilir. Davidson'un üçgen modeline dayanarak, çevirinin diller-arası ve kültürler-arası alışveriş çerçevesinde söz konusu özneleri çeviri eyleminde etkileşime soktuğu görülmektedir.

Pekiştirme soruları (Пысықтау сұрақтары):

- 1) Çeviri stratejilerini hakkında bilgi veriniz.
- 2) Çeviri stratejisinin terminoloji bakımından anlam karmaşası hangi döneme uzanır?
- 3) Araştırmacılar Jean P. Vinay ve Darbelnet'in kendilerine özgü geliştirdikleri çeviri stratejileri modelinde çeviri yapmadan önce çevirmenin izlemesi adımlar nelerdir?
- 4) Çeviri stratejilerinin sınıflandırılması neden önemlidir?
- 5) Çevirinin yöntem ve tekniklerini açıklayınız.

Kaynaklar (Әдебиеттер):

1. İletişim ve Medya Bağlamında Çevirmen Başvuru Kitabı. –İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, 2021.
2. Odacıoğlu C., Barut E. Çeviri Usul, Strateji ve Yöntemleri Üzerine Bir Derleme// Journal of History School. June 2018 Year 11, Issue XXXIV, pp. 1363-1392.
3. Тарақ Ә. Жақсылықов А. Аударма теориясы. – Алматы: Қазақ университеті, 2013.
4. Yazıcı M. Çeviribilimin Temel Kavram ve Kuramları. – İstanbul, Multilingual: 2005.
5. Әбішева К.М., Рахимжанов Қ.М. Аударма теориясы мен практикасының негіздері: Оқулық. – Астана: Тұран-Астана, 2014. -243 б.
6. Ateşman E. Kültürel Farklardan Kaynaklanan Çeviri Sorunları ve Çözüm Önerileri. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2001 (18), s. 29-35.
7. Eruz S. Çeviriden Çeviribilime. –İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 2003.